

Özgün Makale

Bir Augustus Mirası: Konsolidasyon Döneminde Tiberius'un İmparator Kültüne Yaklaşımı ve Kendisi için Uygulamalar¹

A Legacy of Augustus: Tiberius' Approach to Imperial Cult and his Administration of it in the Consolidation Period

Ferit BAZ²

Öz

Makalede Augustus'tan sonra Roma tahtına çıkmış olan imparator Tiberius'un imparator kültürüne karşı olan yaklaşımı ve kendisi için kurulan bazı kültler ve tanrısal onurlandırmalar ele alınmaktadır. Makalenin asıl ilgilendiği nokta, Tiberius'un Augustus'un imparator kültürü konusundaki mirasına sahip çıkmasıdır.

Anahtar Kelimeler: İmparator Kültü, Augustus, Tiberius, Küçükasya.

Abstract

The article discusses the approach of the emperor Tiberius, who inherited the Roman throne from Augustus, to the imperial cult, as well as some cults and divine honors established for him. The point of interest of the article is that Tiberius continues the legacy of Augustus.

Keywords: Imperial Cult, Augustus, Tiberius, Asia Minor.

Bilindiği üzere, Octavianus (daha sonraki ismiyle Augustus), MÖ 30/29 kışını Samos'da geçirirken Asia ve Bithynia eyaletlerinin sakinleri kendisinden adı geçen eyaletlerde ona ait kültürün kurulması için izin istediler. Octavianus, eyalet sakinlerinin isteklerini şartlı olarak kabul etmiştir: O bir taraftan Hellenler için Pergamon ve Nikomedia'da, Dea Roma ve Augustus kültlerinin kurulmasına onay vermiş; diğer taraftan Romalılar için Nikaia ve Ephesos'da, Dea Roma ve Divus Iulius (=Caesar) kültlerinin kurulmasına izin vermiştir (Dio. 51. 20; Tac. ann. 4. 37). Bu kültürleri örnek almak suretiyle Roma Dünyası'nın çeşitli yerlerinde kendisi için kültler kurulmuştur.

Augustus, Roma İmparatorluğu'nun ilk imparatoru olduğu için kendisi için kurulan kültler de imparator kültürünün başlangıcını temsil eder. Bu hâliyle kültler, Roma Dünyası için yenidir. Augustus'tan tahtı devralan Tiberius için de imparator kültürü kavramı henüz çok yenidir ve benzetme yerindeyse, o, bunu Augustus'tan miras almıştır. Augustus zamanında ortaya çıkan kültürün, Tiberius zamanında akıbetinin ne olduğu elbette ki, merak konusudur: Tiberius'un Au-

¹ Makale başvuru tarihi: 25.03.2019, makale kabul tarihi: 08.04.2019.

² Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Tarih Bölümü, ferit.baz@msgsu.edu.tr. ORCID No: 0000-0003-0090-1004.

gustus kültürüne nasıl yaklaştığı, imparator kültürü olgusuna karşı nasıl bir tavır aldığı konuları çalışmada ele alınacaktır. Bununla birlikte kendisi için özellikle Küçükasya’da nerelerde kültürler kurulmuş olabileceğine de değinilecektir. Ağırlıklı olarak filolojik ve epigrafik belgelerin ışığı altında değerlendirilen kültürlerin tam olarak ne zaman kurulmuş olabileceğini belirleyememek de, söz konusu kültürler çoğunlukla kendisi hayattayken tesis edilmiş olmalıdır. Ayrıca Roma İmparatorluk Çağı siyasi tarihini kaleme alan Alman tarihçi Karl Christ, Tiberius’un hükümlerindeki süreci (MS 14-37), *principatus*’un konsolidasyon süreci olarak nitelendirmiştir (Christ, 1988, ss. 178-207). Bu ifadeden hareketle biz de Tiberius hükümlerlik sürecini (MS 14-37) aynı isimle adlandırdık.

Caesar Tiberius’a Germania’da Yapılan Onurlandırmalar

Tiberius’un tanrısallığı ile ilgili bilgi sahibi olduğumuz en erken uygulama Germania topraklarında gerçekleşmiştir. Tiberius (MS 14-37) daha tahta çıkmadan önce, MS 4-6 yılları arasında, imperium proconsulare unvanıyla Germania’da komutan olarak görevlendirildiği sırada (Kienast, 1990, s. 77; Halfmann, 1986, s. 168), onun tanrısallığını ilgilendiren ilginç bir olay yaşanmıştır (Vell. 2, 107; Clauss, 1999, ss. 86-87): Antik yazar Velleius Paterculus’un aktardığına göre, Tiberius’un Elbe Irmağı kenarında kamp yaptığı yere kano içerisinde iri yapılı ve soylu bir Germen yaklaşmış, Tiberius’u görmek için izin istemiştir. Aldığı izin sayesinde Tiberius’un huzuruna çıkan misafir, ilk olarak “*Bizim gençlerimiz çıldırmış, çünkü onlar senin tanrısallığına (=numen) dua ettikleri halde, senin ordudan çekiniyorlar*” demiş. Bunun arkasından da, “*Senin iyiliğin ve iznin sayesinde önceden sadece kendi haklarında duymuş olduğum tanrıları bugün gördüm*” diye eklemiş ve “*daha önceden hiç bu kadar mutlu olmadığımı*” belirtmiştir. Tiberius’un huzurundan ayrılıp kanosuna binip karşı kıyıya çıkıncaya değin de arkaya kamp yerine doğru bakmıştır. Söz konusu anlatımda en dikkat çekici unsur, Germen misafirin, “tanrıları bugün gördüm (=hodie vidi deos)” demesi olmuştur. Buna göre, Roma’nın tanrısallık gücü düşmanları tarafından da bilinmektedir ve konuk Romalıların kamp yerinde birden fazla (Tiberius’tan başka?) tanrı görmüştür. Ancak başka hangi tanrıları kamp yerinde görmüştür sorusuna cevap verebilmek mümkün değildir. Burada hatırlatılması gereken nokta, Velleius Paterculus’un olayın görgü tanığı olmasıdır: Dolayısıyla dönemin çağdaşı olan ve *principatus* döneminin başlangıç yıllarını gören yazar, olasılıkla imparatorluk ailesinden hem baba Augustus’un hem de ondan sonra tahta çıkacak olan *adoptif* evlat Tiberius’un tanrısallıklarına bir arada atıfta bulunmuştur. Bu nedenle kendisi, Germen misafiri konuşturarak, kamuoyuna Roma hanedan üyelerine ait kültürün süreklilik ve bütünlük gösterdiğinin propogandasını yapmış olmalıdır. O dönem de seleften halefe geçecek *princeps* yönetiminin Roma’nın kalıcı yönetim şekli olacağını herhalde herkes öngöremiyordu ve her zaman olduğu gibi devletin bekası ön plandaydı. Hem Romalı bir devlet adamı hem de devrin entellektüel isimlerinden birisi olan Velleius Paterculus, çoğulcu imparator-tanrı ifadelerine değer vermiş olmalıydı. Roma merkezi otoritesinin beklediği de herhalde bu türden bir algının oluşmasıydı. Ayrıca Tiberius’un MS 4 yılında Gallia’da gerçekleştirdiği gezi halkın bir kesiminin onun gelişinden memnuniyet duymasına sebebiyet vermiş olmalıydı (Vell. 2. 104. 3-4; Witschel, 2008, s. 89). Bu esnada Bagacum Nerviorum adı verilen ve Gallia Belgica eyaletinin kuzeyinde yer alan yerleşim biriminde olasılıkla İtalyan kökenli olan Gnaeus Licinius adında birisi, Tiberius’un bölgeye gelişi nedeniyle kendisine bir heykel adamıştı (CIL 13, 3570; Halfmann, 1986, s. 168; Witschel, 2008, s. 89).

Yeni imparator için yapılan yeminler: Kıbrıs Adası Örneği

İmparator Augustus’un ölümünden sonra, ilkin Roma’da *consul*’ler olan Sextus Pompeius ve Sextus Appuleius, daha sonra imparatorluğun hassa alayı komutanı Seius Strabo ve *praefectus*

annonae olan C. Turranius isimli memurlar yeni imparator için yemin etmişlerdir. Bu görevlilerin arkasından *senatus*, ordu ve halk Tiberius için yeminler etmişlerdir (Tac. ann. 1. 7. 2; Seibert, 1970, s. 229). Hatta, *senatus*'taki bir toplantıda ise Valerius Messala isimli *senatus* üyesi Tiberius için her sene yemin edilmesini teklif etmişti (Tac. ann. 1. 8.4; Seibert, 1970, s. 230). Bunu izleyen süreçte Augustus'un ölüm haberini ve onun yerine Tiberius'un geçtiğini öğrenen eyaletliler yeminler etmeye başlamışlardır. Örneğin İtalya'ya yakın bulunan eyaletlerden Gallia ve Belgica eyaletleri bu durumu öğrenir öğrenmez, imparator için yeminler etmişlerdir (Tac. ann. 1. 34. 1; Seibert, 1970, s. 230). Esasen bu haberin Roma Dünyasının çeşitli yerlerine dalga dalga ulaştığını düşünmek gerekmektedir (Seibert, 1970, s. 230). İşte bu duruma örnek olarak, Kıbrıs Adası'nın güneybatısındaki kıyı kesiminde yer alan Palaipaphos yerleşimi sakinlerinin yemini söz konusu edilebilir (SEG 18, no. 578 = AE 1962, s. 248; Seibert, 1970, s. 230). Yemini belgeleyen yazıtta, yerleşme sakinlerinin "*hem karada hem de denizde imparator Tiberius'a sadık ve bağlı kalacakları, imparatora ve tüm ailesine tapacakları, Roma, Tiberius ve onun erkek çocukları için tanrısal onurlar sunacaklarının sözü verilmiştir*". Demek ki, imparator ve ailesine tapmak, aynı zamanda onlara tanrısal onurlar sunmak gibi uygulamalar, bir sadakat yeminin en temel öğeleriydi.

Yazıtın sonundaki ifadede sadece Roma, Tiberius ve onun erkek çocukları için tanrısal onurlar sunulacağı, başka hiç kimse için sunulmayacağı belirtilmektedir. Görüldüğü üzere, Tiberius'un annesi Livia'nın dâhil edilmeyişi oldukça dikkat çekicidir. Weinstock, hanedanın sağlamaştırılmasıyla ilgili olması gereken bu yemin içeriğinin Augustus'un politikası çerçevesinde oluştuğunu düşünmektedir (Weinstock, 1962, s. 323). Diğer taraftan Clauss da, Tiberius'un çocuklarının yeminin içine dâhil edilmesiyle hanedanın sağlamaştırılmasının söz konusu olduğunu düşünmekte ve ancak böyle bir ifadeyi koydurtan anlayışın sahibi olarak Augustus'un yanı sıra, Tiberius veya valinin olabileceğini dile getirmektedir (Clauss, 1999, s. 77). Hiç şüphe yoktur ki, bu türden bir yeminle, Roma imparatorlarının devamlılığına ve onlara tanrısal onurlar verileceğine atıf yapıyordu. Bu bir taraftan merkezi otoritenin beklediği bir durumken, diğer taraftan eyaletliler nesiller boyunca iktidar sahipleri ile bir bağ kurmayı tasarlamaktaydılar. Kıta Hellas'ta ele geçen bazı yazıtlarda imparatorlardan "tanrı imparatorların oğlu Tiberius" şeklinde bahsedilmesi, olasılıkla tanrı-imparator kavramının Caesar, Augustus ve Tiberius üzerinden tarihsel bir geçmişinin olduğunu anlatmak içindi (IG II 3264; IG VII 195). Yukarıdaki yeminle bu tarihsel olgunun, Tiberius'un oğullarıyla da bir geleceğinin olacağı anlatılmak isteniyordu. Diğer taraftan Palaipaphos'ta bu yemini tamamlayacak şekilde, Tiberius ve çocuklarına ilişkin bir tapınımın olduğunu gösteren bir delil mevcut değildir. Ancak bu durum büyük bir olasılıkla kayıtların günümüze ulaşamamış olmasından kaynaklanmaktadır (Mittford, 1960, s. 78).

Atina ve Anadolu'dan Bazı Kentlerin Kayıtsız Kalmamaları

İmparatorun kendisinin tahta çıktığını öğrenen bazı kentler sadakatlerini ve iyi niyetlerini sunmak için Asia eyaletinden kendisine elçilikler göndermişlerdir. Örneğin Asia eyaleti, Kos Adası ve olasılıkla Keramos kentinin elçileri imparatoru tahta çıkma vesilesiyle selamlamaya gitmişlerdi (Ziethen, 1994, Nr. 51, 56). Elbette ki bu türden örneklerin sayısı bugün bildiğimizden çok daha fazla olmalıydı. Örneğin Messenia'daki Messene yerleşimi sakinleri kendisine elçiler göndermişler ve onun adına kentte şenlikler tesis etmişlerdi (SEG 41, no. 328). Antik Dünya'nın en önemli cazibe merkezlerinden birisi olan Atina kent devleti sakinleri zaten tahta çıkmadan önce iyi ilişkiler içerisinde oldukları Tiberius için olasılıkla tahta çıkışının hemen sonrasında imparatoru *theos* olarak onurlandırmışlar (Vanderpool, 1959, ss. 86-89) ve kendisi için bir kült kurup, rahip tahsis etmişlerdir (IG II no. 3530).

Tiberius'un *Divus Augustus* Kültüne Hizmetleri

Tiberius'un iktidarı zamanında imparatorun külte karşı olan eğilimini ve kaynaklara yansıyan uygulamaları ele almadan önce, onun imparatorluğun kurucusu, *adoptif* babası Augustus'un tanrısallığına yaklaşımını değerlendirmek gerekir. Diğer bir deyişle Tiberius'un selefine karşı dindarlığı (= *pietas*) ele alınacaktır. Suetonius'un bildirdiğine göre, Augustus'un ölümünden sonra, *senatus*'a gittiği ilk gün onun anısına tanrılara yakarak *adoptif* babası için dualar etmiştir (Suet. Tib. 70). Antik yazar, hakkında daha fazla bilgi vermediği için bu duaların niteliği bilinmemektedir. Ancak en azından ilk gününden itibaren Augustus'a ilişkin bir düşkünlük söz konusudur. Augustus'un, Roma Devleti'ndeki saygınlığını sürdürmesi için atılacak en önemli adım şüphesiz onun için bir *consecratio* (=naaşu yakarak devlet tanrısı yapma töreni) düzenlenmesidir. Nitekim Tiberius onun için *consecratio* uygulanmasını sağlamıştır (Suet. Aug. 100; Vell. 2, 124,3; Dio 56, 42, 3; Herzog-Hauser, 1924, s. 833). Augustus artık bir *divus*'tur ve Roma *pantheon*'una dâhil edilmiştir. Üstelik Augustus için iki kere cenaze söylevi (= *laudatio funebris*) tertip edilmiştir: Bunlardan bir tanesini *Divus Julius* tapınağının önünde Tiberius; diğerini ise forumdaki *rostra* yapısının önünde Tiberius'un oğlu Drusus yapmıştır (Suet. Aug. 100). Elbette ki, Augustus'u, Roma *pantheon*'una dâhil etme durumunu salt Tiberius'un Augustus'a olan düşkünlüğüyle açıklamak yeterli değildir. Nasıl ki bir zamanlar Octavianus, Caesar'ın tanrısallığı ile ilgili bazı radikal uygulamaları gerçekleştirebilme çabası ve başarısı ortaya koyduysa ve kendi adına fayda sağladıysa, şimdi faydalanma sırası Tiberius'undur. İmparator artık tanrının oğludur (= *divi filius*) ve kendi tahtını her hâlükârda saygınlık ve meşruiyet hususlarında sağlamlaştırmıştır (Levick, 1976, s. 82).

Augustus'un *consecratio*'suna Augustus'un eşi Livia'da özen göstermiştir. Çünkü, kendisi, *ex praetor* seviyesinde olan Numerius Atticus adındaki bir kimseye sadece, Augustus'un gökyüzüne yükseldiğini gördüğüne dair yemin etmesi için bir milyon *sesters* para bağışlamıştır (Dio 56, 46). Bunun yanı sıra Livia, Augustus'un onuruna üç günlüğüne özel bir şenlik tertip ettirmiştir (Dio 56, 46). Livia bu tür faaliyetleri her ne sebepten ötürü yaparsa yapsın, kendisinin attığı bu yönlü adımlar, belli ki, kendi statüsünü güçlendirmeye yarıyordu.

Ancak hemen belirtelim ki, *divi filius* unvanını elde ettikten sonra da Tiberius, Augustus kültünün gelişmesi için çaba sarfetmiştir. Denilebilir ki, olasılıkla tüm iktidarı süresinde elinden geldiğince Augustus tapınımını hem nitelik hem de nicelik olarak teşvik etmiştir: İmparator Augustus'un senatörler tarafından *divus* olduğu ilan edildiğinde, başkent Roma'da rahipler kurulu atanmış ve kutsal törenlerin yapılması planlanmıştır. Rahipler kuruluna *sodales augustales* denilmiştir (Tac. ann. 2, 83; Herzog-Hauser, 1924, s. 833). Kurul bireyleri kura yöntemi ile belirlenmiş, Roma Devletinin en soylu isimlerinden yirmi bir kişi kurulda görev almışlardır. Bunların arasında Tiberius'un kendisi ve imparatorluk ailesinden Drusus, Claudius ve Germanicus da bulunmaktadır (CIL VI 909-910; Tac. ann. 1, 54; 2, 83; Cerfaux-Tondriau, 1957, s. 340). Ayrıca aynı kurulda Livia da *senatus* kararıyla imparatorun rahibesi sıfatıyla bulunmuş (Dio 56, 46; Taeger, 1960, s. 265), görevini icra ederken kendisine eşlik etmesi için ayrıca bir *lictor* tayin edilmiştir (Dio 56, 46). Demek oluyor ki, Tiberius gibi Livia da aynı zamanda kültün Roma'daki işleyişine katkı sağlamıştır.

Kutsal törenler ve rahiplerin atanmasından daha önemli olan konu elbette ki Roma'da bir Augustus tapınağının inşa edilmesiydi. Tiberius, Palatinus tepesinde bir Augustus Tapınağı'nı (*Templum Divi Augusti*) inşa ettirmeye başlamıştı (Dio. 56, 46; 59, 7; Tac. ann. 6, 45; Ios. ant. Iud. 19, 1, 2; Herzog-Hauser, 1924, s. 833; Cerfaux-Tondriau, 1957, s. 339). Dio, Tiberius'un, iktidarı süresince bir tek bu tapınağın yapımına başladığını belirtmektedir (Dio 57, 10). Aslında kanımızca antik tarihçi, dolaylı yollardan Augustus tapınımının Tiberius için ne denli önemli olduğunu vur-

gulamaya çalışmaktadır. Diğer taraftan Suetonius ise, Tiberius'un sadece Augustus tapınağını onardığından ve hatta onarımı dahi tamamlayamadığından, herhangi başkaca bir inşa faaliyetine girişmediğinden bahsetmektedir (Suet. Tib. 47). Suetonius'un bu anlatımından imparator Augustus henüz hayattayken Roma'da bir Augustus tapınağı olduğu ve bunu imparator Tiberius'un onarmaya başladığı sonucu çıkarılabilir. Ancak onun bu anlatımı doğru olmasa gerekir, çünkü Augustus hayattayken Roma'da bir tapınağa sahip olsaydı, bu tapınak muhtemelen kaynaklar vasıtasıyla üstelik abartılı bir biçimde anlatılmış olurdu. Dolayısıyla tapınağın temelden inşasına Tiberius zamanında başlanmış olmalıdır. Ancak Tiberius tapınağın tamamlandığını göremeden ölmüştür. Tapınağın hizmete açılması bir sonraki imparator Caligula zamanında gerçekleşmiştir (Dio 59, 7).

Görüldüğü üzere, tapınağın bitirilmesi doğal olarak belirli bir inşa sürecini gerektirdiğinden, başkentte başka bir adım daha atılmıştır. Söz konusu adım, Augustus'un altından bir heykelinin Mars tapınağının içerisine yerleştirilmesi olmuştur (Dio 56, 46). Ancak bu geçici bir adım mı olmuştur? Yoksa Augustus tapınağının Caligula zamanında hizmete alınmasından sonra da Mars tapınağında Augustus'un heykeli sürekli mi tutulmuştur? Bu hususlara şu anki bilgilerimizle cevap vermek mümkün görünmemektedir. Ayrıca hem Tiberius hem de Livia, *Divus Augustus* için Marcellus tiyatrosuna bir heykel adamışlardır (Clauss 1999, s. 83).

Tiberius'un zamanında, Campania bölgesinde yer alan ve Augustus'un öldüğü yer olan Nola kentinde de bir başka tapınak hizmete girmiştir (Suet. Tib. 40; Tac. ann. 4, 57; Dio 56, 46; Herzog-Hauser, 1924, s. 833; Cerfaux-Tondriau, 1957, s. 340). Cassius Dio; Roma ve Nola'daki tapınak tahsisi işlerinden sonra imparatorluk sınırları içerisinde çok farklı yerlerde insanların bazen gönüllü bazen de gönülsüz biçimde Augustus için tapınaklar inşa ettiklerinden bahsetmektedir (Dio 56, 46). Ayrıca Augustus için tapınak yapmayı isteyen Hispania'lılara da bu konuda izin verdiğini biliyoruz. Antik tarihçi Tacitus'un verdiği bilgi doğruysa, Augustus tapınağı inşası izni Roma'nın bütün eyaletleri için bir örnek olmuştur (Tac. ann. 1, 78; Cerfaux-Tondriau, 1957: 340). Ayrıca Iulius'lar sülalesi için bir şapel ve *Divus Augustus* için bir heykel Bovillae'de adanmıştır (Tac. ann. 2, 41).

Augustus tapınakların kurulmasının yanı sıra, Tiberius zamanında bilgi sahibi olunan diğer bir nokta ise, imparatorun Roma'daki Caelius Tepesi'nde çıkan yangının ardından, orada evleri zarar gören sakinlerin kayıplarını karşıladıktan ve onlara yardım ettikten sonra, tepenin ismini Augustus olarak değiştirmiş olmasıdır (Suet. Tib. 48). Ayrıca imparator herhangi bir Augustus heykelinin Roma'da birisinin cenaze geçidinde taşınmaması ve Roma'da *consul*'lerin imparatorun doğum gününü Martiales şenlikleri gibi kutlaması gerektiğini de kararlaştırmıştır (Dio 56, 46).

Tiberius zamanında Augustus'a Duyulması Gereken Saygınlık ve Augustus'u Betimleyen İlişkili Antikçağ Nesnelерinin Gücü

Tiberius, selefi Augustus'a duyulması gereken saygıda kusur eden kimselere karşı da savaş açmış gibi görünmektedir (Taeger, 1960, s. 268). Nitekim Suetonius'un aktardığı bir anlatım (Suet. Tib. 58) Tiberius'un konuyla ilgili hassasiyetini gözler önüne sermektedir:

Adamın biri Augustus'un heykelinin başını bir başkasıyla değiştirmek üzere, alıp götürmüştü; konu senatus'ta ele alındı, anlaşmazlık çıkınca, işkenceye başvuruldu. Sanki mahkûm edildikten sonra, bu türden suçlar öyle bir noktaya geldi ki, şunlar bile ölüm cezası gerektiren suç sayıldı: Augustus'un heykellerinden birinin yanında köle dövmek ya da birinin üstünü değiştirmesi, üstünde Augustus kabartması olan para

ya da yüzükle tuvalete ya da geneleve girmek, onun herhangi bir sözünü ya da yaptığı işi eleştirmek. Yine biri, eskiden Augustus'un da onurlandırıldığı günle aynı günde, doğduğu yerde kendisine onurlar verilmesine izin verildiği için öldürüldü. (Çev.: F. Telatar-G. Özaktürk)

Yukarıda antik yazar Suetonius'un Augustus'a karşı yapılacak bazı saygısız uygulamaların Tiberius tarafından nasıl bir reaksiyonla karşılandığını anlatması bakımından önemlidir. Kanımızca bu anlatımlar, imparator *Divus Augustus*'a duyulması gereken saygıyı içeren anlatımlardır. Bu durum bir taraftan Tiberius'un selefine duyduğu saygıyı ortaya koyarken, diğer taraftan da imparatorluğu yöneten otorite sahiplerini, (yani imparatorları), betimleyen nesnelere duyulması gereken saygıyı da gözler önüne sermektedir. Henüz devletin ikinci imparatoru zamanında, ilgili nesnelere kullanımı ile ilgili bazı ilkesel yaklaşımlar ortaya konulmuş denilebilir.

Ancak bazı uygunsuz davranışlar için bazı toleranslı kararların da alınabildiği gözlemlenmektedir: Örneğin, Roma atlı sınıfına (*ordo equestris*) mensup Falanius isimli birisi, kendi bahçesini satarken, Augustus'un heykelini de sattığı için suçlanmış, ancak daha sonradan imparator tarafından serbest bırakılmıştır (Tac.ann. 1. 73, Cerfaux-Tondriau, 1957, s. 340; Levick, 1976, s. 193; Freytag, 2011, s. 299). Aynı şekilde atlı sınıfına mensup Rubrius adındaki bir başka kimse, Augustus'un adı üzerine içtiği yeminde yalan söylediği için suçlanmış, sonradan Tiberius tarafından bu suçlamadan muaf tutulmuştur (Freytag, 2011, s. 299). Olasılıkla söz konusu yapılan suçlamalar imparator için sıradandı ve kapsamları sığ idi (Dio 5, 9, 3; Koestermann, 1955, s. 83). Tiberius'a göre, yalan yere yemin edenler ve onlara karşı bu türden günah işleyenler hakkında tanrılar karar verecektir (Tac. ann. 1, 73, 4; Levick, 1976, s. 193).³ Elbette ki, yukarıdaki toleranslı anlatımlar doğrudan doğruya *Divus Augustus* kültüyle ilişkilendirilmese de, Tiberius'un selefi Augustus'un saygınlığına takındığı tavrı göstermesi açısından değerlidir.

İmparatorun Külte Dair İsteksizliği

Ancak her ne kadar kendisi için imparator kültleri kurulsun da ve anlatılan bazı olaylarda tanrı olarak anılsa da bazı diğer filolojik kaynaklar, imparatorun kendi tanrısallığına karşı mesafeli olduğunu göstermektedir. Kanımızca en ilginç ve en açık olanı Suetonius'un aşağıda aktardığı bilgilerdir (Suet. Tib. 26-27):

...Sıradan bir yurttaş gibi davrandı. Kendisine verilen birçok ve büyük onurlardan yalnızca pek azını ve küçük olanlarını kabul etti. Halk için düzenlenen oyunlara denk düşen doğum gününün, gösterilere yalnızca iki atlı bir araba eklenerek onurlandırılmasına zoru zoruna izin verdi. Kendisi için tapınaklar adanmasını, rahip ve kâhinler atanmasını, heykellerinin ve büstlerinin kendi izni olmadan dikilmesini yasakladı. Bunların tanrı heykellerinin arasına değil de ancak tapınaklardaki süs eşyaları arasına yerleştirilmesine izin verdi. Yaptığı işler üzerine, yemin edilmesini engelledi ve eylül ayına Tiberius, ekim ayına da Livia adının verilmesine karşı çıktı. Kendisine imparator ön adının, vatanın babası takma adının verilmesini ve evinin girişine yurttaşlık çelenginin asılmasını kabul etmedi; Augustus adını bile her ne kadar onun mirasçısı olsa da, krallara ve yabancı soyların önderlerine yazdığı mektuplar dışında kullanmadı. Üç kezden çok consul'luk yapmadı, birinci consul'lüğü birkaç gün, ikincisi üç ay, sonuncusu ise, Roma'da bulunmadığı bir sırada mayıs ayının ortasına dek sürdü. Yaltaklanan kişilere öyle karşı çıktı ki, hiçbir senatörü saygısını sunması ya da iş görüşmesi için tahtirevanına kabul

³ Bu ifade için bkz. Sinclair, 1992, ss. 397-403.

etmedi, özür dilemek için dizlerine kapanmaya çalışan eski bir senatörden öyle bir kaçtı ki, adam sırt üstü yere düştü; bir söylev ya da konuşma sırasında kendisine dalkavukluk edencesine konuşan birinin sözünü kesmekten ve onu azarlayarak konuşma biçimini değiştirmekten hiç kaçınmazdı. Bir gün kendisine dominus diye seslenen birini, bir daha böyle hakaret edencesine konuşmaması için uyardı. Uğraşılardan kutsal diye söz eden birisini, yine onun sayesinde senatus'a girdiğini söyleyen bir başkasını sözlerini değiştirmeye ve 'sayesinde' yerine 'önerisiyle', 'kutsal' yerine de 'emek isteyen' demeye zorladı. (Çev. F. Telatar-G. Özaktürk)

Suetonius'un verdiği bilgiler doğru ise, Tiberius, kendi heykelinin tapınakta diğer tanrı heykelleri ile bir arada olmasına karşı çıkmıştır. Ayrıca, daha da ileriye giderek, *imperator* ve *pater patriae* unvanlarını, meşeden yapılan ve herhangi bir savaşta yurttaşını kurtaran her Romalı'ya verilen bir çelenk olan *corona civica*'nın saraya yerleştirilmesini, eylül ve ekim aylarının adlarının kendisi ve Livia'ya göre adlandırılmasını da reddetmiştir. *Pater patriae* unvanını kullanmaması diğer antik kaynaklar tarafından da dile getirilmiştir: Tarihçi Tacitus da imparatorun *vatanın babası* unvanını kabul etmediğinden ve yalalaklıktan nefret ettiğinden bahseder (Tac. ann. 1, 72; 2, 87). Cassius Dio'ya göre de, *vatanın babası* unvanını kullanmayı reddetmekle birlikte, bu unvan herhangi bir biçimde kendisi için telaffuz edildiğinde; yazıldığında veya söylendiğinde bundan da bir rahatsızlık duymamıştır (Dio 57, 8, 1-3). *Augustus* unvanını ise, yalnız krallar ve önemli ailelerle olan yazışmalarında kullanmıştır. Senatörlerin kendilerine saygı göstermeye çalışmak için tahtırevanına gelmelerini ve de kendi huzurunda dizlerine kapanmaya kalkışmalarını engellemiştir. Ayrıca kendisine dalkavukluk edenlere ve efendi diye adlandıranlara da karşı çıkmıştır. Ancak resmi yazışmalarda kendisine karşı saygı sözcükleri içeren ifadeleri mektuplarında yazmayan Rhodos'un ileri gelenlerine tepkisini bildirmiştir. İmparator onlara saygı ifadelerini eklettirmiştir (Suet. Tib. 32). Ayrıca Cassius Dio'nun verdiği bilgilerden de başka hiçbir şekilde kendisi için bir kutsal alanın veya heykel dikilmesine izin vermediği anlaşılmaktadır (Dio 57, 9, ayrıca bkz. Cerfaux-Tondriau 1957, s. 341; Taeger, 1960, s. 262).

Takvimde kendisi için önerilen değişikliklerden bir başkasını ise Cassius Dio dillendirmektedir. *Senatus* yine sonradan bu sefer doğduğu Kasım ayının adını kendi adıyla değiştirmek istemiştir. Ancak bu sefer de kendisi onlara anlamlı bir soru sorarak cevap vermiştir: Peki ya on üç tane Roma imparatoru olursa ne yapacaksınız? (Dio 57, 18, 2)⁴. Antik yazar soruya ilişkin herhangi bir cevaba yer vermemiştir. Buradan hareketle, kendisinin teklifi nüktedan bir biçimde reddetmiş olduğunu düşünüyoruz. Ancak diğer taraftan, bu anlatımdan da Tiberius'un kendisinden sonra hüküm sürecek olan diğer imparatorlar için de takvimde değişiklik yapılacağını, *senatus*'un bunu sadece kendisi için değil, diğer imparatorlar için de önereceğini düşünmesidir. *Senatus*'un bu tarz tekliflerinin sıradan olduğunu gösteren bir cevap olarak da dikkat çekicidir.

İmparator Tiberius, oğlu Germanicus'un çocukları olan torunları Nero ve Drusus'u *senatus*'a tavsiye etmiş, onların askerlik hizmetlerine başladığı günde, torunları için önemli olan bu hadiseyi halka para dağıtarak kutlamak istemiştir. Ancak torunlarının esenliği için resmi adakların gerçekleştirildiğini öğrenince, ancak deneyim kazanmış, olgunlaşmış önemli şahsiyetler için adaklar adanması gerektiğini *senatus*'ta söyleyerek bu duruma karşı çıkmıştır (Suet. Tib. 54). Dolayısıyla, Tiberius için onurlandırılacak insanların liyakat sahibi, tecrübeli kimseler olması gerekmekte ve de onlar onurlandırılmayı hak etmelidirler. İmparator; kendisini kölelerin efendisi, askerlerin imparatoru, diğerlerinin ise önderi olarak nitelendirmeyi daha uygun görmüştür. Bütün meselelerde demokratik davranarak kendi doğum günü kutlamaları için herhangi özel bir gösterinin yapılmasına izin vermemiştir. Bir nevi *primus inter pares* (=eşitler arasında birinci) gibi davranmıştır (Cerfaux-Tondriau, 1957, s. 340).

⁴ Takvimdeki değişiklik önerileri için bkz. Clauss, 1999, ss. 238-239.

Hellas'taki Gytheion Kentine Kült İzni Vermemesi

Tiberius'un imparator kültüne karşı ne kadar soğuk bir tavır takındığını Hellas'taki Peloponnesos Yarımadası'nın güneyinde bulunan Gytheion kentine hitaben yazılan, MS 14-19 yılları arasında tarihlenen bir imparatorluk mektubundan anlamaktayız (Taylor, 1929, s. 87). Gytheion halkı Roma'ya, dolayısıyla Tiberius'a, kendilerini Sparta egemenliğinden kurtardığı için teşekkür borçluydular. Bunun için de Tiberius'a ve Livia'ya ait kültleri kendi topraklarında kurmak için imparatorundan izin istemişlerdi. Tiberius, Gytheion halkına verdiği cevapta, devlet tanrıları arasına kabul edilen Augustus'un bir tanrı olarak onurlandırılmaya lâyık olduğunu, fakat kendisinin böyle bir onura lâyık olmadığını söylemiştir (Taeger, 1960, s. 263; Cerfaux-Tondriau, 1957, s. 341). Diğer taraftan kendisinin daha mütevazı olan ölümlülere uygun onurlandırılmaldan memnun kalacağını bildirmiştir (SEG 11 no. 922-923 Taylor, 1929, ss. 87-101).

Clauss, imparatorun red cevabı vermesinin olası nedenini, tasarlanan kültlerin içerisinde Livia'nın da yer alıyor olmasına bağlamaktadır (Clauss, 1999, s. 84, 239, ayrıca bkz. Cerfaux-Tondriau, 1957, s. 340). Araştırmacının hareket noktası, antik yazarlar tarafından nakledilen bazı bilgilerdir: Tacitus'un anlatımına göre, Tiberius kadınlara verilen onurların ölçülü ve az olması gerektiği fikrini benimsemiştir (Tac. ann. 1, 14; 5, 2.). Aynı türden bilgileri Suetonius ve Cassius Dio'da da bulabilmek mümkündür. *Senatus* tarafından kendisinin Livia'nın oğlu olarak adlandırılmasına, Livia'nın vatanın annesi ve diğer seçkin ifadelerle onurlandırılmasına karşı çıkmıştır (Suet. Tib. 50; Dio 57, 12). Dio da imparatorun istisnalar dışında Livia'nın onurlandırılmasına karşı çıktığını, ayrıca Livia'nın kendi evinde Augustus'a bir heykel adadığını bu adama işleminin onuruna senatör ve atlı sınıfı mensuplarına eşleriyle birlikte bir ziyafet vermek istediğini, ancak Tiberius'un onun bu tasarısı *senatus*'ta kabul görünceye değin Livia'ya engel olduğunu, sonuçta da erkeklere ziyafeti kendisinin verdiğini; kadınlara ise Livia'nın verdiğinden bahseder (Dio 57, 12). Hatta daha sonraki süreçte annesi ile kendisinin arasında husumet meydana geldikten ve imparator Roma'yı terkettikten sonra annesinin hayatta kaldığı son üç yıllık süreç içerisinde sadece bir kaç saatliğine annesi ile görüştüğü bilinmektedir (Suet Tib. 51). Hastalığında annesinin ziyaretine gitmediği anlaşılan Tiberius, Livia öldükten sonra da onun cenaze söylevinin ve *consecratio*'sunun yapılması esnasında başka hiçbir düzenlemeye gitmemiştir (Dio 58. 2).

Ancak Clauss'un bu görüşüne katılmak kanımızca güçtür. Eğer bu görüş doğru olsaydı, imparator bu tip tekliflerle gelen inisiyatif sahiplerine Livia'nın kültün kapsamı dışında bırakılması gerektiği cevabını verirdi. İmparator bunun yerine Gytheion kenti sakinlerine verdiği cevapta kendisine kült kurulmasını istememiş, Livia ile ilgili kült kurma isteğinde de kararı Livia'nın kendisinin vereceğini bildirmiştir (SEG 9, no. 922; Taeger, 1960, s. 276). Bu anlamda kendisi için olan kültü reddetmiş, ancak Livia'nın görüş hakkına da saygı duymuştur. İmparatorun cevabından sonra kent yönetiminin nasıl bir yol izledikleri durumu açık değildir (Price, 2004, s. 370). Diğer bir deyişle imparator Tiberius'un Gytheion'da kült sahibi olup olmadığı durumu belli değildir. Livia, açıkça kendisinin tanrılaştırılmasına karşı çıkmamış ve Gytheion'da kentin Tykhe'si olarak onurlandırılmıştır (Taeger, 1960, s. 263; Christ, 1988, s. 190). Ancak dikkatlerden kaçırılmaması gereken nokta, Augustus ve Livia için düzenlenen imparator kültü şenliklerinde, kentteki tiyatroya Augustus, Livia ve Tiberius'un heykellerinin konulması ve tiyatronun ortasına, üzerinde adak yapılması için aynı zamanda bir de masa yerleştirilmesidir (SEG 11, no. 923; Price, 2004, s. 192, 309, 347).

İmparatorun Küçükasya'daki Kültlerine Genel Bir Bakış ve Tiberius'un Kentlerdeki Deprem Yaralarını Sarması

İmparator Tiberius imparatorluğun çok farklı eyaletlerinde birçok kültürün sahibi olmuştur (Clauss, 1999, ss. 507-509). Küçükasya'da imparator kültürü konusunu ele alan araştırmacı Price, Anadolu'da Augustus'tan sonra en çok kültür sahibinin imparator Tiberius olduğunu belirtmiştir. Araştırmacı, Tiberius kültürlerinin rahiplerine on bir adet kentte rastlanıldığını dile getirirken, bu kentlerin isimlerini zikretmemiş, sayıca fazla kültürün bulunmasının nedenini Anadolu'da meydana gelen depremden hasar gören kentlerin yaralarını sarmasına bağlamıştır. Muhtemelen bu kültürlerin çoğu imparator Tiberius hayattayken kurulmuşlardır. Böylelikle Küçükasya kentleri kendisine minnetarlıklarını sunmuşlardır (Price, 2004, s. 115). Bilindiği üzere, MS 17 senesinde Asia eyaleti kentlerinden, Aigai, Hyrkania, Kyme, Myrina, Philadelphia ve Sardes gibi on iki kent depremden zarar görmüş, imparator da bu kentlere para vermek veya vergi muafiyeti getirmek suretiyle katkıda bulunmuştur (Tac. ann. 2, 47; Taeger, 1960, s. 270).⁵ Bu kentlerden örneğin Sardes'te imparator Tiberius için kültür kurulduğu, bir kültür rahibine ait yazıt vasıtasıyla belgelenmektedir (ISardis no. 47).

Cappadocia Eyaleti Başkenti Caesarea'ya *Neokoros* Unvanı Verilmesi?

Bilindiği üzere, Tiberius'un hükümrانlığı sırasında, MS 17 senesinde Kappadokia krallığı toprakları üzerinde bir Cappadocia eyaleti oluşturulmuştur (Tac. Ann. 2. 42; Dio 57. 17. 4; Speidel, 2008, ss. 54-55). Başkent Caesarea'nın ilk neokoros unvanı, imparator Septimius Severus'un zamanına, tam olarak MS 204-206 yılları arasına tarihlenen sikkeler üzerinde görülmektedir (Burrell, 2004, ss. 246-248). Söz konusu ilk *neokoros*'luk, gerçekten imparator Septimus Severus zamanında mı bahşedilmiştir? Yoksa bu unvan daha önceki bir tarihte hüküm süren bir başka imparator tarafından mı Caesarea'lı kent sakinlerine verilmiştir? Mevcut kaynak durumuna göre, bu sorulara kesin bir cevap verebilmek elbette mümkün değildir.

Neokoros konusunu ilk defa çalışan ve Latince bir kitap kaleme almış olan araştırmacı Buechner de 1888 yılında, tapınak ve *neokoros* unvanı olmaksızın bir Cappadocia eyaletinin düşünülemediğini belirtmiştir. Ayrıca Galatia eyaleti örneğini vererek, Cappadocia'nın da eyalet olarak kuruluşundan itibaren hem tapınağa hem de unvana sahip olabileceğini işaret etmiştir (bu bilgi için bkz. Burrell, 2004, s. 248). Gerçekten de MÖ 25 senesinde kurulan Galatia eyaletinde imparator Augustus zamanında eyalet bazlı kültürün varlığını (Mitchell, 2011, s. 27) ve *neokoros* unvanını tespit etmek mümkündür (Burrell, 2004, ss. 166-173). Elbette ki imparator Septimius Severus zamanında kente yeni bir *neokoros*'luk verilmiş olma ihtimali söz konusu olabilir. Ancak, Buechner'in görüşü yani eyaletin kurulması ile birlikte *neokoros* unvanının Caesarea'ya bahsedilmesinin imparator Tiberius zamanında olması akla daha yakın gelmektedir. Çünkü biz biliyoruz ki, imparatorluğun erken dönemlerinde özellikle imparatorlar Claudius ve Vespasianus zamanında yeni ele geçirilen topraklarda veya yeniden idari yapılanmaya giden eyaletlerde kültür kurulmuştur (Herzog-Häuser, 1924, s. 837; Cerfaux-Tondriau, 1957, s. 355; Habicht, 1972, ss. 65-69; Fishwick, 1972, s. 711; Millar, 1977, s. 573; Wlosok, 1978, s. 46; Mellor, 1992, s. 390; Clauss, 1999, s. 394; Liertz, 1998, s. 10). Örneğin imparator Vespasianus zamanında, Pamphylia toprakları Lycia ile birleştirilip ortak bir eyalet parçası hâline dönüştürüldüğünde, Pamphylia topraklarında ilk defa Perge'ye *neokoros* unvanı verilmiştir (Burrell, 2004, ss. 175-177; Baz, 2016, ss. 134-147). Yurkarıda da belirtildiği üzere, Augustus tarafından kurulan Galatia eyaletinde, onun zamanında hem kültür hem de *neokoros* unvanı mevcuttu. İşte buradaki örneklerde olduğu gibi, Cappadocia

⁵ Elçilik faaliyetleri için bkz. Ziethen 1994, Nr. 27, 35, 37, 42, 45, 52, 56, 59, 64, 69, 70, 78, 87, 101.

eyalet sakinleri de eyaletleşmeyle birlikte kendi topraklarında *neokoros* unvanlı bir kült kurmak için inisiyatif kullanmaya istekli olsa gerektirler. Niçin *Pax Romana* döneminde özellikle de imparator Tiberius zamanında eyalet toprakları *neokoros* unvansız bırakılsın? Eyalet sakinlerinin isteğine karşılık merkezi otorite Roma, genellikle bu tip unvanları erken dönemlerden itibaren eyaletlilere vermeye meyilli davranmıştır. Ayrıca imparator Tiberius, başarılı bir dış ve güvenlik politikası izleyen, Augustus'un politikasını takip ettiren, özellikle savaş yerine diplomasiyi tercih eden bir imparatordu (Haehling, 2001, s. 58). Büyük bir ihtimalle, imparator Augustus'un kendi zamanında doğudaki en uç eyalet olan Galatia'da yaptığı gibi, imparator Tiberius da Cappadocia eyaletinde bu türden bir politika izlemiş olmalıdır. Bu nedenle de eyalete bir *neokoros* unvanı bahşetmiş olma ihtimali yüksektir.

İmparator Tasvirlerinin Koruyucu Özelliği ve Bazı Suistimler

Antik yazar Tacitus'un *senatus*'ta görüşülen, imparator Tiberius zamanına ait bir konuyu aktarması konu itibarıyla oldukça ilginçtir (Tac. ann. 3, 36)⁶: Anlatıma göre MS 21 senesinde Roma kentinde yaşayan bazı alt düzeydeki kimselerin üst düzeydeki *ordo senatorius* sınıfına ait kimselere yaptıkları haksız bir durum ele alınmıştır. Kimi zaman azatlı veya kölelerin kimi zamanda kanunsuz işler yapmış olan kimselerin, soylu kimselere yaptıkları sözlü ve fiili bazı taciz olayları dile getirilmiştir. Bu olaylardan bir tanesini, Gaius Cestius adındaki bir senatör anlatmıştır. Annia Rufilla adındaki bir kadın dolandırıcılık suçlamasıyla mahkemeye çıkarılmış ve haksız bulunmuştur. O, mahkemesini yürüten Cestius'a *forum*'daki *curia*'nın eşliğinde, hem tehdit hem de hakaret etmiştir. Cestius ise, kadına herhangi bir şekilde karşı gelemediğini, çünkü kadının elinde imparator Tiberius'a ait bir tasvir olduğunu, söz konusu nesneyi kötü amaçlı kullandığını anlatmıştır. Bu bağlamda kendisi bir şey yapamadığından, suçlu insanların cezadan kaçmak için tanrıların ve imparatorların kutsal eşyalarını suistimal etmemeleri gerektiğinden söz etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla *senatus*'taki diğer insanlar da kendisine hak vermişlerdir (Koestermann, 1955, s. 95). Aynı durumdan muzdarip olan insanlar bu tip suistimallerin önüne geçmek ve kendilerini koruyabilmek adına Drusus'tan konuyla ilgili bir yasa çıkarılması için ricada bulunmuşlardır (Tac. ann. 3, 36). Nitekim, *Digesta*'da yer aldığı şekliyle Roma'da *senatus* kararıyla çıkarılan bir yasaya göre başkasına zarar vermek amacıyla imparatorluk tasvirlerinin kullanılması yasaklanmış, buna uymayan kimselerin de tutuklanmaları kararlaştırılmıştır (Dig. 47, 10, 38; Clauss, 1999, s. 82). Ayrıca diğer bir antik yazar, Philostratos'un verdiği bilgiye göre, elinde; üzerinde Tiberius portresi bulunan bir sikkeyi taşıyan bir köleyi döven kimse dinsizlikle suçlanmıştır (Philostr. v. Apoll. 1, 15, 9; Clauss, 1999, s. 81). Antik yazarların bu türden anlatımları, elbette ki doğrudan imparator kültürünü ilgilendirmemektedir. Ancak imparator tasvirlerinin toplum açısından taşıdığı saygınlığı göstermeye yetmektedir. Tiberius portreli bir sikkeyi tutan kölenin dövülmesi ve onu döven kimsenin dinsizlikle suçlanmış olması, sikkenin de imparatorun tanrısallığına hizmet ettiğini düşündürmektedir.

MS 22 yılında Roma'da Tiberius ve Drusus'a ait Bazı Tanrısal Onurlar

MS 22 senesinde *senatus*'u ve Roma'da imparator kültürünü yakından ilgilendiren bir hadise, antik yazar Tacitus tarafından dile getirilmiştir. İmparator, *senatus*'tan oğlu genç Drusus'a *tribunus*'luk yetkisinin verilmesini istemiştir. *Senatus* ise, bu karara olumlu yaklaşırken, imparator ailesinin tasvirlerini, tanrıların sunaklarını, tapınak ve diğer alışlagelmiş onurlandırma anıtlarını dikmeyi önermişlerdir (Tac. ann. 3, 57). Tacitus'a göre *senatus* üyeleri, bundan başka

⁶ Ayrıca bkz. Clauss, 1999, ss. 78-80.

bir fikir önermemişler ve dalkavukluklarında hızlı davranmışlardır. Antik yazara göre, *senatus* temsilcilerinin bu düşüncesi sıkıcı ve sıradandır. Bu noktadan hareketle, *senatus*'ta bu tip onurlandırmaların yaygın bir biçimde düşünüldüğü ve hayata geçirildiği anlaşılmaktadır. Olasılıkla değindiği hadisenin sıkıcılığından ötürü, Tacitus kimler için tasvirler, sunaklar ve tapınakların dikileceğini dillendirmemiştir. Clauss'a göre Tiberius oğlu genç Drusus'u kendisine veliaht yapmak arzusundadır, bu nedenle adı geçen öğeler hem Tiberius hem de Drusus'a ait olmalıdır (Clauss, 1999, s. 83).

***Provincia Asia*'da Smyrna'ya *Neokoros* Unvanlı Kült Verilmesi**

Anadolu'da kurulan kültürlerden ilginç olanlarından bir tanesi, kentler arasında yaşanan kıyasıya rekabet nedeniyle Asia eyaleti sınırları içerisinde kurulan kült gibi görünmektedir. Tacitus, birçok eyalet kentinin imparator kültü tesis etmek için Roma'dan izin almaya çalıştıklarını dile getirmektedir (Tac ann. 4. 15; 4, 55-56): *Provincia Asia*'nın sakinleri, MS 22 senesinde eyaletlerinin bir önceki *proconsul*'u olan Gaius Silanus'u eyalette çok kötü işler yapmakla suçlamışlardır. *Senatus*'ta bu şikâyete ilişkin henüz herhangi bir şey yapılmadan imparator Tiberius duruma el koymuş, bunun sonucunda Gaius Silanus'un malı, mülkü müsadere edilip, kendisi sürgüne gönderilmiştir. Bu olayın ardından gene Asia eyaleti sakinleri, bu sefer MS 23 yılında eyaletlerinde *procurator* olan Lucilius Capito'yu da Roma'ya şikâyet etmişler ve bir önceki olaydaki gibi, duruma yine Tiberius el koyarak sorunu çözüme kavuşturmuştur.

İşte, imparatorun bu sağduyulu yaklaşımından ötürü eyaletliler; imparator Tiberius'un kendisine, Livia'ya ve *senatus*'a bir tapınak kurmak için izin istemişlerdir. Asia'da böyle bir kültürün kurulması için on bir kentin temsilcileri MS 23 yılında Roma'ya geldiklerinde, her kentin temsilcileri kentlerinin ne kadar köklü olduğunu anlatarak, kültürün kendi kentlerinde kurulması için *senatus*'u ikna etmeye çalışmışlardır. *Senatus*, MS 23 senesinde Asia eyaleti sakinlerine kült kurlmaları için izin verirken, bu tapınağın nerede kurulacağına dair bir karar verememişlerdir (Witulski, 2007, s. 38). Kentlerin elçileri üç yıl boyunca *senatus*'u ikna etmek için uzun süre mücadele etmiş gibi görünmektedirler (Witulski, 2007, ss. 38-39). Augustus kültürünün olmasından dolayı Pergamon'un; Artemis ve Apollon kültürlerini yenilemelerinden dolayı da Ephesos ve Miletos'un istekleri ise geri çevrilmiştir. Önemli kentler arasında geriye bir tek Smyrna ve Sardes kalmıştır. Sardes'in temsilcileri, kentlerinin eskiliğini; Smyrna temsilcileri ise kentlerinin eskiliğinin yanı sıra, vaktiyle siyasal anlamda (III. Antiokhos'a karşı 191-188) Roma'ya verdikleri desteği ve Roma kültürünün kendi topraklarında olmasını vurgulamışlardır. Bunun üzerine kılı kırk yararçasına düşünen *senatus*, kültürün Smyrna'da kurulmasına izin vermiştir (Tac ann. 4. 15; 4, 55-56; Cerfaux-Tondriau, 1957, s. 341; Friesen, 1993, ss. 14-19; Price, 2004, s. 124, 127, 420; Burrell, 2004, s. 3, 38-ss. 39, 276-277). Bu kararla Smyrna kenti birinci *neokoros* unvanına sahip olmuştur (Burrell, 2004, ss. 38-42). Smyrna'nın birinci *neokoros* unvanlı bu kültürü Asia Eyaletinin ikinci eyalet bazlı kültürü olmuştur (Witulski, 2007, s. 42). *Senatus*'un kentleri bu açıdan sınaması, kentlerde imparator kültürünün kurulmasının merkezi otorite Roma tarafından nasıl büyük bir titizlikle incelenip izin vermesi sonucunda olduğunu göstermektedir. Burada *senatus*'un gözden geçirdiği noktalar aynı zamanda kentlere verilen *neokoros* hakkının kriterlerini de oluşturmaktaydı. Dolayısıyla *neokoros* unvanı elde etmek isteyen kentlerin Roma açısından bazı kriterlere sahip olması gerekiyordu (Baz, 2008, ss. 139-152; Baz, 2016, ss. 134-147). Kararın verilmesinden sonra en erken MS 29/30-34/35 yılları arasına tarihlenen sikkeler üzerinde Smyrna'daki tapınak betimlenmiştir (Burrell, 2004, s. 39; Witulski, 2007, s. 38). Sikke üzerindeki figürlerden anlaşıldığı kadarıyla, kültte Tiberius, Livia ve *senatus* dışında başka hiçbir kimseye yer verilmemiştir. Kültten en fazla pay sahibi olan elbette ki imparator Tiberius'un kendisi olmuştur (Witulski, 2007, s. 42). Şaşırtıcı

bir biçimde imparator bazı sikkelerin üzerinde rahip kıyafetiyle tapınağın içinde betimlenmiştir (bunun için bkz. Price, 2004, s. 420).

Hispania Eyaletinde Kült Kurulmasına İzin Vermemesi

Smyrna ve dolayısıyla Asia eyaletine tanınan kült kurma hakkı, Hispania Ulterior eyaleti sakinlerinin inisiyatif kullanmasının önünü açmış görünmektedir. MS 25 senesinde Hispania Ulterior eyaletinden gelen bir elçi heyeti, imparator ve annesi için ortak bir tapınak inşa etmek için, gerekli izini almak amacıyla *senatus*'a gelmişlerdir (Ziethen, 1994, Nr. 110). Antik yazar Tacitus'un anlatımına göre, Hispanialılar, Asia eyaleti sakinlerinin aldığı izni örnek olarak görmüştür (Tac. ann. 4. 37). İmparator Tiberius, senatörlere karşı yaptığı konuşmasına öncelikle niçin Asia eyaletine bu türden bir izin verdiğini açıklamıştır. İmparator, Asia eyaletlerine verilen iznin nedeni olarak Augustus'un da Pergamon'a *divus* Augustus ve *dea* Roma kültürüne vaktiyle izin vermesi olduğunu söylemiştir. Augustus'un yaptıklarını bir yasaymış gibi izlediğini buna göre hareket ettiğini söylemiştir. İmparatora göre tek bir eyalette imparator kültü kurma isteği anlaşılabilir ve kendisinin Asia eyaletinde kült elde ettiği yerde *senatus*'un da kült elde ettiğini bildirmiştir. Ancak bu türden kültürlerin her eyalette olması, imparator için biraz kibirli ve hırslı bir durumun ortaya çıkmasına ve Augustus kültünün ortadan kaybolmasına sebebiyet verecektir (Tac. ann. 4. 37-38).⁷ Bu yüzden imparator onların bu türden isteklerini geri çevirmiştir.

Aspendos'taki Tiberius heykelleri ve Sunakları?

Aspendos'taki kült uygulamalarına ilişkin antik yazar Philostratos'un bir anlatımı konumuzla yakından ilgili görünmektedir (Philostr. v. Apoll. 1,15). Yazarın anlatımına göre kentteki tüccarların satış politikaları yüzünden Aspendos'ta tahıl kıtlığı yaşanmıştır. Aspendos halkı bu durumun birinci dereceden sorumlusu olarak önceden herhangi bir tedbir almayan Roma valisini görmüş ve onu yakmak istemişlerdir. Bu nedenle halk valiye öfkeyle saldırmıştır. Eğer bu anlatım doğruysa, problemi geç fark eden vali sorunla ilgilenmek üzere Aspendos'a gelmiş olmalıdır. Anlatımın ilerleyen kısımlarında valinin halkın bu saldırısından korunmak üzere, *agora*'da bulunan imparator Tiberius heykellerine *asyl* hakkı elde etmek amacıyla sığındığı anlatılmıştır. Bunun üzerine kızgın kent sakinleri ellerindeki meşaleleri *agora*'daki sunakların üzerine koyarak valiyi dinlemeye başlamışlardır. Yazarın, *agora*'daki bu heykelleri Olympia Zeus kültünden daha saygın ve daha otoriter olarak belirtmesinden ötürü, buradaki kutsal alanın saygınlığını inciterek alana giren halkın ne denli öfkeli oldukları sonucunu çıkarmak mümkündür (Clauss, 1999, s. 312, ss. 485-486). Anlatıma göre sonuçta vali, *agora*'daki Tiberius heykellerine ve burada kime ait oldukları bilinmeyen sunaklara sığınarak canını zor kurtarabilmiştir. Yukarıdaki bu anlatımdan hareketle, kentteki kültten hiçbir şekilde bahsetmeyen araştırmacı Clauss, *agora*'daki sunakların da heykeller gibi imparator Tiberius'a adanmış olduklarını düşünmektedir (Clauss, 1999, ss. 305-306). Araştırmacının bu düşüncesini şu anki bilgilerimizle ispatlamak imkânsız olsa da ihtimal dâhilindedir. Eğer bunu doğru kabul edecek olursak, Aspendos kent yönetiminin de diğer birçok kentte olduğu gibi imparator tapınımı için ayrı bir tapınak yapmak yerine *agora*'nın belli bir kısmında kült alanı oluşturduklarını ve böylelikle daha ağır bir masrafa girmediklerini söyleyebiliriz. Ancak hemen belirtelim ki, eğer burası gerçekten de bir kült alanı olsaydı, antik kaynağımız Philostratos buradan bir kült alanı şeklinde söz ederdi. Kült alanı olsun veya olmasın, halk agoranın belli bir kesimini imparator Tiberius'un heykelleri ve birtakım sunaklarla donatarak Roma ile olan ilişkisini güçlü tutmak istemiştir. Ancak halkın imparatorun eyaletteki en yüksek temsilcisi sayılan valiye yaptıkları linç girişimi bu ilişkiye gölge düşürecek cinstendir.

⁷ Ayrıca bkz. Burrell, 2004, ss. 276-277, 362-363.

Lykia Birliğindeki Kültü ve Lykia'nın Diğer Kentlerinde Kendisi İçin Yapılan Tanrısal Onurlandırmalar

Balbura'dan ele geçen bir *dekret* (IGR III 474; Price, 2004, s. 120) ve Phellos'tan ele geçen bir onurlandırma yazıtı (Schuler, 2005, s. 257 no. 3 = SEG 55, no. 1483) aracılığıyla, imparator Tiberius'un Lykia Birliği içerisinde tapınım gördüğünü anlıyoruz. Yazıtların MS 3. yüzyıla ait olmaları, kültürün varlığının Geç Antikçağ'a kadar sürdüğünü gözler önüne sermektedir. Schuler, Lykia Birliği'nde bir tek imparatorun kültürünün, yani şahsi tekil bir kültürün varlığına sadece imparator Tiberius için rastlandığını vurgulamıştır (Schuler, 2005, s. 260). O'na göre, hem bu durum hem de kendi kültürünün yüzyıllar boyunca yaşatılmasının çok özel geçerli sebepleri bulunmalıydı. Büyük bir olasılıkla Tiberius'un Lykia Birliği'ne özel bir yardımı dokunmuş olmalıdır. Örneğin imparator zamanında Lykia Bölgesi'nin eyaletleştirilmeyerek, Lykia'lılara otonomi verilmesi, bu minnettariğin sebebi olabilir (Schuler, 2005, s. 260). Bu olasılığı ispat edebilmek şu an için imkânsız olsa da, kesin olan tek şey, Tiberius'un yaptığı yardımın, desteğin, vb. Lykia'lılar tarafından unutulmaması ve yüzyıllar boyunca takdir edilmesiydi. Lykia'daki kendisine ait kurulan kültürün kökleri sağlamdı. Birliğin dışında lokal karakterli kültürlerine Aperlai kentinde rastlanmaktadır. Kendi kültürüne ait bir rahibin onurlandırma yazıtı bu durumu belgelemektedir (IGR III 692; Magie, 1950, s. 1392).

Topyekûn Lykialılar için bu denli önemli bir imparatorun birliğin dışında kentlerin epigrafik belgelerinde de özel tanrısal terimlerle yer alması beklenirdi ve öyle de oldu: Myra halk meclisi tarafından kendisi için heykelli bir onurlandırma yapılmış, heykel kaidesinde yazıtın baş tarafında imparatorun *tanrı sebastos'ların oğlu olan tanrı Tiberius* şeklinde söz edilmiş, sonrasında ise kendisinin *tüm evrenin kurtarıcısı ve hayırseveri* olduğu belirtilmiştir (IGR III 721). Söz konusu heykel kaidesi imparator Hadrianus zamanına ait Andriake'de *granarium* binasının (tahıl ambarı) içerisinde ele geçmiştir. Ayrıca aynı yapıdan ele geçen bir başka onurlandırma yazıtında, imparator tanrı Tiberius'un annesi olan tanrıça Livia Augusta'nın Myra kentinin *demos'u* tarafından onurlandırıldığı yer almaktadır (IGR III 720). Söz konusu bu heykeller, sonraki bir zaman diliminde vaktiyle dikildikleri orijinal buluntu yerlerinden kaldırılarak *granarium'a* getirilmiştir. Ayrıca Tlos'ta ele geçen bir onurlandırma yazıtında imparatorun evinden; *epiphanes* olan tanrıların en kutsal evi şeklinde söz edilerek imparator onurlandırılmaktadır (OGIS 557; Taeger, 1960, s. 276). Yine bir başka kent olan Limyra'da ise, imparator Tiberius'un oğlu Drusus için yapılan bir heykelin kaidesinde Drusus'tan doğrudan doğruya *tanrı Tiberius'un oğlu ve kentin hayırseveri* ifadeleri yer almaktadır (SEG 57, no. 1648). Hatta öyle ki, Quintus Cornelius Priscus adındaki bir imparator temsilcisi Ksanthoslular tarafından onurlandırıldığında tanrı Tiberius'un temsilcisi şeklinde bir ifadeyle zikredilmiştir (bunun için bkz. Balland, 1981, no. 47; Schuler, 2005, s. 260).

Anadolu'dan Bilinen Bazı Diğer Kültleri:

Aşağıda sıralanan yerleşmelerdeki imparator Tiberius için yapılan faaliyetlerin tamamı kesin bir biçimde tarihlendirilemez de, bunlar büyük bir olasılıkla imparatorun hükümler süresi içerisinde, kendisi henüz hayattayken gerçekleştirilmişlerdir: Asia Eyaletinin başkenti Ephesos'da (Engelmann, 1993, s. 293), diğer kentleri olan Teos (SEG 15, no. 718) ve Tralleis (ITralles, 11) gibi yerleşmelerinde imparator Tiberius'un rahiplerine rastlanmaktadır. Ayrıca Asia eyaletinin önemli kentlerinden Aphrodisias'ta yapımına Tiberius zamanında başlanmış olan *Sebasteion* yapısı da konu itibarıyla değerlidir. Buradaki yapı Aphrodite, *Theoi Sebastoi* ve kentin *demos'una* adanmıştır (Smith, 1987, s. 90; Smith, 1988, s. 51). Burada sadece Tiberius değil, Iulius-

Claudius'lar sülalesinin üyelerinin tamamı tapınım görmüş olsa gerektirler. Ayrıca İkonion'da ele geçen bir yazıtta, Gaius Iulius Varius adında birisinin imparator Tiberius'un rahipliğini yaptığı bildirilmektedir (IGR III 1473; Röhr, 2009, no. 573). Yine Lykaonia bölgesinden Laodikeia'dan (Halıcı) ele geçen bir yazıttan L. Calpurnius Piso adındaki birisinin imparator Tiberius ve Galatia eyaleti valisi Calpurnius Piso Frugi zamanında imparator kültü rahipliği yaptığı anlaşılmaktadır (IGR III 249; Röhr, 2009, no. 596). Bunun yanı sıra, Stratonikeia kentinin tiyatrosunun *orquestra* kısmında bulunmuş bir heykel kaidesinden imparator Tiberius için heykelli bir onurlandırma yapıldığı anlaşılmaktadır. Herhangi bir tanrısal öge imparator için söz konusu değildir, ancak kaidenin dikildiği orijinal yerin tiyatronun yukarısında bulunan imparatorluk tapınağı olabileceği ihtimali söz konusudur (SEG 52, no. 1100). Bunların dışında, Klaros'ta Apollon tapınağının *pronaos*'unun kuzey bölümünde imparatora bir kült mekânının tahsis edilmiş olduğu, orada ele geçen bir inşa yazıtından anlaşılmaktadır (SEG 49, no. 1517=SEG 51, no. 1597; Price, 2004: s. 252, s. 412).

Sonuc

İlkin bir zamanlar Augustus'un Caesar için yaptıklarını, Tiberius'un da selefi Augustus için yapmış olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi selefine karşı dindarca davranmıştır (krş. Herzog-Hauser, 1924, s. 833). Tiberius'un *Divus Augustus*'a düşkünlüğü ve onun için yaptıkları, Augustus'un Roma toplumunda bıraktığı izlerin daha kalıcı olmasına hizmet etmiş olmalıdır. Aynı zamanda Tiberius için de yeni olan imparator kültü olgusu, Roma Dünyası'nda daha yaygın bir hal almaya başlamış olmalıdır. Örneğin Aphrodisias'ta inşa edilen *sebasteion* yapısı tüm Iulius Claudius'lar sülalesinin kültü için (*Theoi Sebastoi*) tasarlanmıştır. Kült geçici değil, artık kalıcı bir hâl almış görünmektedir. Öyle ki, Lykia Birliği'nde kendisinin kültü dahi MS 3. yüzyıla değin varlığını sürdürmüştür.

İmparator kültünün en çok eyalet bazlı olanları ile ilgilenmiş görünmektedir. Bazı eyaletler onun zamanında kült sahibi olmuşlardır. En istekli bir biçimde eyalet kültü kurulmasına izin verdiği görülen eyalet, *Provincia Asia*'dır. Kendisinin Smyrna kentine verdiği *neokoros* unvanlı kültü, aslında Augustus'un Asia eyaletindeki kült politikasının devamı niteliğindedir. Benzetme yerindeyse, Tiberius Augustus'un kült yönündeki mirasına bu eyalette sahip çıkmıştır. Çünkü Actium zaferinden hemen sonra, Augustus bu eyaletteki Pergamon ve Nikomedia'da kentlerine kültler kurulmasına izin vermiştir.

Ayrıca Tiberius zamanında muhtemelen Cappadocia'da da bir *neokoros* unvanlı eyalet bazlı bir kültün Kaisareia'da kurulması söz konusudur. Çünkü Cappadocia Eyaleti, MS 17 senesinde kendisinin iktidarında ortaya çıkmıştır. Bir zamanlar Augustus da Galatia'yı eyalet yapmış ve kendi iktidarında Ankyra'da Augustus kültü kurulmasına izin vermişti. Büyük bir ihtimalle Tiberius Galatia örneğinde olduğu gibi, Augustus'un izinden giderek, Cappadocia'da hem bir eyaletin oluşmasına hem de başkentinde kültün kurulmasına izin vermiş olmalıdır. Tiberius'un birçok politikada selefini takip etmesi gibi (Rogers, 1940, ss. 532-536), eyalet bazlı kült hususunda da Augustus'un politikasını devam ettirerek onun bu yöndeki mirasını devam ettirdiği söylenebilir (Taylor, 1929, ss. 96-97).

Ancak hemen belirtelim ki, eyalet bazlı kültlere yaklaşımı her coğrafya için aynı olmamıştır. Bazı eyalet sakinlerine kült kurma konusunda olumsuz cevaplar vermiştir. O'na göre her eyalete bu türden kült izni verilmesi hem ölçsüz, kibirli bir yaklaşımın ortaya çıkmasına; hem de Augustus kültünün ortadan kalkmasına sebebiyet verecektir. Bu nedenlerden ötürü, Hispania Eyaleti sakinlerine kült izni vermemiştir. Aynı şekilde, Hellas'taki Gytheion kentine ise, kendisinin bu türden onurlara layık olmadığını, bu türden onurlara ancak Augustus'un layık olduğunu dile

getirerek geri çevirmiştir. Son iki örnekten anlaşılacağı üzere Tiberius, Augustus kültürünü arka planda bırakarak kendi kültürünün ön plana çıkmasından sakınmıştır. Bu örnekler dahi, onun Augustus'a olan dindarlığını ortaya koymaktadır.

Başkent Roma'da ise kendisinin kültürüne ve tanrısal onurlar almasına dair soğuk bir tavır takındığı görülür. Kendisi için tapınaklar adanmasını, rahip ve kâhinler atanmasını, kutsal alanlar oluşturulmasını ve takvimdeki bazı ayların kendi ismiyle değiştirilmesine karşı çıkmıştır. Hatta kendi torunlarının esenliği için resmi adakların gerçekleştirilmesini dahi istememiştir. Öyle anlaşılmaktadır ki, kendisi tahta çıktığı ilk günden son gününe değin bu çizgisinden hiç ayrılmamıştır. Diğer bir deyişle kendisinden sonra tahta çıkan bazı imparatorların ilk zamanlarında yaptıkları gibi ölçülü olup, sonrasında ölçüsüzce yaklaşımlar sergilemeleri gibi bir anlayışa sahip olmamıştır. Son olarak Küçükasya'da kendisi için sıklıkla görülen imparator kültürü faaliyetlerini büyük bir kesimi elbetteki lokal karakterlidir. Eyaletlerdeki bu türden kültürler imparator izni alınmadan kuruldukları için, kültürlerin ortaya çıkış süreçlerinde imparatorun bir tasarrufu olmamıştır. Ancak kendisinin Küçükasya'da nispeten sevilen bir imparator olduğu anlaşılmaktadır.

Antik Kaynaklar

- Dio (= Cassius Dio, *Rhomaika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Roman History*. With an English Translation by E. Carry I-IX. London 1914-1927 (The Loeb Classical Library).
- Ios. ant. Iud. (= Flavius Iosephus Historicus, *Antiquitates Iudaicae*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Jewish Antiquities*. With an English translation by H. St. J. Thackeray IV-IX. London, New York 1930-1939 (The Loeb Classical Library).
- Philostr. v. Apoll (=Philostratus, *Vita Apolloni*).
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Life of Apollonius of Tyana I-II*, ed. C. P. Jones, 2005.
- Suet. (= Suetonius, *De Vita Duodecim Caesarum*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Lives of the Caesars*. Edited and translated by J. C. Rolfe I-II. Cambridge, Mass.-London 2001 (The Loeb Classical Library).
Gaius Seuetonius Tranquillus. On iki Caesar'ın Yaşamı, Latince'den Çevirenler: F. Telatar – G. Özaktürk, Ankara, 2008.
- Tac. ann. (= Tacitus, *Annales*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Annals*. With an English Translation by J. Jackson. Cambridge, Mass.-London 1969 (The Loeb Classical Library).
- Vell. (= Velleius Paterculus, *Historia Romana*) Kullanılan Metin ve Çeviriler: *Roman History*. With an English translation by F. Shipley. London 1924 (The Loeb Classical Library).

Modern Kaynaklar ve Kısaltmalar Listesi

AE L'Année Épigraphique.

Balland, A. (1981). Fouilles de Xanthos VII. *Inscriptions d'époque impériale du Létôon*. Paris: Klincksieck.

Baz, F. (2008). M.S: I. II. Yüzyıllarda Side Antik Kentine Neokoros Unvanı Verilip Verilmediğine İlişkin Düşünceler. H. Alan et alii (Ed.), *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarhoğlu'na Armağan* içinde (ss. 139-151). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Baz, F. (2016). Pamphylia'nın İlk Neokoros Unvanının Perge'ye Verilmesi Hakkında Düşünceler. B. Takmer et alii (Ed.), *Vir doctus Anatolicus. Studies in Memory of Sencer Şahin* içinde (ss. 134-147). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.

Burrell, B. (2004). *Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors*. Leiden-Boston: Brill.

Cerfaux, L., Tondriau, J. (1957). *Le culte des souverains dans la civilisation greco-romaine*. Tournai: Desclée et Cie.

Christ, K. (1988). *Geschichte der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zu Konstantin*. München: C.H. Beck Verlag.

CIL Corpus Inscriptionum Latinarum.

Clauss, M. (1999). *Kaiser und Gott. Herrscherkult im römischen Reich*. Stuttgart-Leipzig: Teubner.

Engelmann, H. (1993). Zum Kaiserkult in Ephesos. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 97, ss. 279-289.

Fishwick, D. (1972). The Institution of the provincial cult in Roman Mauretania, *Historia*, 21, ss. 698-711.

Freytag, L. (2011). *Tiberius und Tacitus*. Paderborn: Europäischer Geschichtsverlag.

Friesen, S. J. (1993). *Twice Neokoros. Ephesus, Asia and the Cult of the Flavian Imperial Family*. Leiden: Brill.

Habicht, Chr. (1972). Die augusteische Zeit und das erste Jahrhundert nach Christi Geburt. W. den Boer (Ed.), *Le culte des souverains dans l'empire romain* içinde (ss. 39-99). Geneva: Fondation Hardt pour l'étude de l'Antiquité classique

Haehling, von R. (2001). Tiberius. M. Clauss (Hg.). *Die römischen Kaiser. 55 historische Portraits von Caesar bis Justinian*, (ss. 50-63). München: C.H. Beck.

Halfmann, H. (1986). *Itinera principum: Geschichte und Typologie der Kaiserreisen im römischen Reich*. Stuttgart: Steiner Verlag.

Herzog-Hauser, G. (1924). Kaiserkult. *RE Suppl. IV*, ss. 806-853.

IG Inscriptiones Graecae.

IGR Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes.

Isardis W. H. Buckler – D. M. Robinson, Sardis, VII. *Greek and Latin Inscriptions, Part I*. Leiden 1932.

ITralles F. Poljakov, (1989) *Die Inschriften von Tralleis und Nysa. Band 1*, Bonn: Rudolph Habelt.

Kienast, D. (1990). *Römische Kaisertabelle: Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Koestermann, E. (1955). Die Majestätsprozesse unter Tiberius. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 4, 1 ss. 72-106.

Levick, B. (1976). *Tiberius the Politician*. London: Thames & Hudson.

Liertz, U. M. (1998). *Kult und Kaiser: Studien zu Kaiserkult und Kaiserverehrung in den germanischen Provinzen und in Gallia Belgica zur römischen Kaiserzeit*. Rom: Acta Instituti Romani Finlandiae.

Magie, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor I-II*. Princeton: Princeton University Press.

MDAI Mitteilungen des deutschen archäologischen Instituts.

Mellor, R. (1992). The Local Character of Roman Imperial Religion. *Athenaeum* 80, ss. 385-400.

Millar, F. (1977). *The Emperor in the Roman World*. London: Duckworth.

- Mitchell, St. (2011). Galatia Eyaleti ve Eyalete ait İmparatorluk Kültü. M. Kadioğlu et alli (Ed.), *Roma Döneminde Ankyra içinde* (ss. 25-34). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mitford, T. B. (1960). A Cypriot Oath of Allegiance to Tiberius. *The Journal of Roman Studies* 50, ss. 75-79.
- Nilsson, M. P. (1950). *Geschichte der griechischen Religion*. München. OGIS Orientis Graeci Inscriptiones Selectae.
- Price, S. R. F. (2004). *Ritüel ve İktidar. Küçükasya'da Roma imparatorluk kültürü*, (çev. T. Esin). İstanbul: İmge Kitabevi.
- RE Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*
- Rogers, R. S. (1940). Tiberius' Reversal of an Augustan Policy. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 71, ss. 532-536.
- Röhr, B. (2009). *Kult und Fest in Lykaonien*. Hamburg: (Kovač).
- Schuler, Ch. (2005). Ch. Schuler, Die Griechischen Inschriften von Phellos. M. Zimmerman, *Eine Stadt und ihr kulturelles Erbe: Vorbericht über Feldforschungen im zentrallykischen Phellos 2002-2004*, MDAI(I) 55, ss. 215-270.
- SEG *Supplementum Epigraphicum Graecum*.
- Seibert, J. (1970). Der Huldigungseid auf Kaiser Tiberius. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 19, 2, ss. 224-231.
- Sinclair, P. (1992). Deorum iniurias dis curae (Tac., Ann. I, 73, 4). *Latomus* 51, 2, ss.397-403.
- Smith, R. R. R. (1987). The imperial reliefs from the Sebasteion at Aphrodisias. *JRS* 77, ss. 88-138.
- Smith, R. R. R. (1988). Simulacra Gentium: The Ethne from the Sebasteion at Aphrodisias. *JRS* 78, ss. 50-77.
- Speidel, M. A. (2008). Cappadocia. Vom Königreich zur Provinz. I. Piso Hg.. Die römischen Provinzen. *Begriff und Gründung*, içinde (ss. 51-64). Cluj-Napoca: Mega Verlag.
- Taeger, F. (1960). Charisma. *Studien zur Geschichte des antiken Herrscherkultes* II, Stuttgart: Kohlhammer.
- Taylor, L. (1929). Tiberius' Refusals of Divine Honors. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 60, ss. 87-101.
- Vanderpool, E. (1959). Athens honors the emperor Tiberius. *Hesperia* 28, ss. 86-89.
- Weinstock, S. (1962). Treueid und Kaiserkult. *MDAI* 77, ss. 306-327.
- Witschel, Chr. (2008). Die Wahrnehmung des Augustus in Gallien im Illyricum und in den Nordprovinzen des römischen Reiches, D. Kreikenbom et alii (Hg.). Augustus – Der Blick von außen. *Die Wahrnehmung des Kaisers in den Provinzen des Reiches und in den Nachbarstaaten. Akten des Internationalen Kolloquiums*, Mainz 2006, ss. 41-119. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Witulski, Th. (2007). Kaiserkult in Kleinasien. *Die Entwicklung der kultisch-religiösen Kaiserverehrung in der römischen Provinz Asia. Von Augustus bis Antoninus Pius*. Fribourg: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Wlosok, A. (1978). Einführung, A. Wlosok (Hg.). *Römischer Kaiserkult* içinde (ss. 1-52). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Ziethen, G. (1994). Gesandte vor Kaiser und Senat. *Studien zum römischen Gesandtschaftswesen zwischen 30 v. Chr. und 117 n. Chr.*. St. Katharinen: Scripta Mercaturae Verlag.